

Száz szombathelyi elítélt vizsgálata

A közgondolkodás úgy tartja: az ember lelki, viselkedésbeli tulajdonságai biológiai eredetűek, örökletesek. A rendi társadalmakban is e felfogás dívott, hogy a kiváltságot apáról fiúra örökíthessék. Manapság meg azok hivatkoznak e nézetre, akiknek kedvük van valamilyen népcsoportról, etnikumról lebecsülően szólni. A családoknál is ugyanez a mentalitás dominál, ha a gyermek (pozitív vagy negatív irányban) eltér a többitől, különbözik a korabeliektől. Ilyenkor Janikovszky Évával szólván kérdezzük egymástól a szülők, nagyszülők, hogy „kire ütött a gyerek?” Ha pedig megtalálni vélik a családtagok között azt, akitől a gyermek e másságát örökölte, akkor erre többféleképpen reagálnak.

Egyesek felmentve érzik magukat, tehetetlen belenyugvás jellemzi őket, hisz a gyerek apjára vagy nagypjára ütött. De például az özvegyen maradt anyát büszkeség tölti el, ha a gyermek az elvesztett, szeretett társra hasonlít. S előfordul, hogy ilyenkor annak cselekedeteit realitásérzék nélkül, elfogultan ítéli meg. Elvált szülők esetében pedig, ha a házastárak gyűlölködve mentek szét, akkor nem sok jóra számíthat az a gyermek, akinek külső vagy belső tulajdonságai „kisértetiesen” hasonlítanak az eltávozott „semmirekellő” szülőére.

De nem kellemes annak a gyermeknek sem, akit biológiailag károsodottnak, nehezen nevelhetőnek minősítenek. Így számos olyan hatás éri, amitől valóban kárt szenved, ami rögzíti nemkívánatos tulajdonságait. A biológiai csökkentértékűség ritkán vált ki fokozott törődést. A közvetlen környezet rendszerint lemond a rászorulóról, másra, jobbik esetben szakemberre hárítja a gyermeknevelés gondját, pl. kisértető iskolába küldik, gyogyepedagógushoz irányítja. Így ugyan a normális társadalom periferiájára szorul, de legalább segítő-támogató környezetbe. Lehetősége van elsajátítani azokat a normákat, amelyek révén helyt tud állni az épek között.

A környezet viszonyulása rendkívül fontos. Igazán akkor van nagy baj, ha maga a környezet húz vissza. A gyermek fejlődését befolyásoló biológiai tényezők ugyanis elválaszthatatlanul összefonódnak a nevelés tényezőivel. De sok helyütt a biológiai faktorok csökkentértékűsége mellett a nevelés feltételei sem optimálisak. Szép számmal akadnak olyan családok, ahol a szülők iskolázatlanok, érzelmileg éretlenek és a gyermekkel való kapcsolatot a rossz anyagi körülmények is nehezítik. Ilyenkor egy sor külső inger elmarad, alapvető szokások kialakítása, begyakorlata meggy feledésbe. S ezek miatt a hiányosságok miatt az itt felnövő hátrányos helyzetű gyerekek nincsenek felkészülve a további szocializációs befolyásokra. Mivel a szülők nem követelnek tőlük semmit, jutalmazásuknak, illetve büntetésüknek nincs nevelő hatása. Különösen, ha az egyik szülő a szigorúság, a másik pedig az engedékenység irányába túloz.

Ha sok, nemtudatos környezeti hatás éri a gyereket, akkor előfordul, hogy ezek jobban befolyásolják mint a szándékolt, célirányos nevelői tevékenység. A gyermekre a szülő viselkedése, életmódja, gondolkodása hat, nem a számára gyártott pedagógiai jelszó. Sok függ attól, hogy mennyire nyitott, illetve zárt a rosszul szocializáló család. Ha a család zárt, és kizárólag hasonló mentalitású emberekkel tart kapcsolatot, akkor az itt nevelkedő gyermekben a szocializációs zavarok növekednek, ha a család nyitott, akkor a tágabb környezet korrigáló szerepe jobban tud érvényesülni. Tizenéves kortól már nemcsak másolja a gyermek közvetlen környezetét, hanem azonosul bizonyos viselkedésmintákkal, kiválasztja közülük a neki tetszőt. E kortól az én önszervező aktivitása lesz a legnagyobb szocializáló tényező.

Saját készítésű kérdőív segítségével 100 többszörösen visszaeső elítéltet vizsgáltam meg abból a szempontból, hogy milyen volt a gyermekkor. (A kérdőíveket név nélkül töltötték ki, tehát úgy érzem, őszinte válaszokat kaptam.) Érdekeltek, hogy ki nevelte őket. Milyen anyagi, egészségügyi és érzelmi közegben kezdtek cseperedni? Hogy jugalmazták, illetve büntették-e őket gyermekkorukban? Ha igen, mivel és meddig? Szégyellik-e a börtönbüntetést? Szeretnének-e visszailleszkedni a társadalomba? Van-e példaképük? Ha igen, ki és miért? Azt szerettem volna megtudni, van-e összefüggés a gyermekkori szocializációs folyamat és a börtönbe kerülés ténye között.

A válaszokból kitűnt, hogy az elítéltek 67%-át szülők, illetve vér szerinti hozzátartozók nevelték. Intézetben csupán az összlétszám ötöde, hányatott körülmények között, tehát többféle nevelőhatásnak kitéve csupán egy-egy fogvatartott volt. Jó anyagi körülmények közt nőtt fel 17 elítélt, átlagos életviszonyok között 70 fogvatartott, és csupán 13 többszörös visszaeső volt szegény. Egészséges volt közülük 68, beteg pedig 32. Érzelmileg szerették és törődtek 52 elítélttel, szerették, de nem foglalkoztak 18 megtesztelttel, „nem szerettek, de gondoskodtak rólam” – mondja 16 fogvatartott. „Nem szerettek, de nem is törődtek velem” – állítja 14. Ezekre a kérdésekre a válaszok viszonylag megnyugtatóak, alig térnek el a társadalmi átlagtól.

A vizsgált személyek közül 71-en szoktak jutalmat kapni, 29 családban nem volt szokás jutalmazás. A megjutalmazottak közül 43-an örültek a jutalomnak, 13-an nem, és 15 elítélt számára közömbös volt a dolog. Általában ruhanemű, cipő, hangszer, sportszer, zsebpénz, könyv, mozi, kirándulás volt a jutalom. Az intézetben élőknel pedig az eltávozással és a kimaradás engedélyezett meghosszabbításával bővült a sor. Ami pedig a büntetéseket illeti, nem megfelelő viselkedés esetén összeszidták 54 elítéltet, 46 fogvatartottat viszont nem hibáztattak semmiért. Akiket megbüntettek, azokat leginkább veréssel, és különböző kedvezményektől való megfosztással, (pl. szobafogsággal, tévénezéstől avagy mozinézésétől való eltiltással, esetleg zsebpénz-megvonással) szankcionáltak. A büntetés ideje maximum 14 éves korukig tartott, ajándékot viszont felnőtt fejjel is kaptak, ha megfeleltek a családi elvárásoknak.

A megvizsgált 100 elítélt fele olyan családban nőtt fel, ahol már volt büntetett családtag. Most vált érthetővé, miért nem lehet örülni annak, hogy a megkérdezettek többsége családban cseperedett fel. Hisz ezek a családok a bűnözés természetes fészkei voltak a fogvatartottak számára. E mikroközösségekben a szülők normái eltértek a társadalométól és már a korai gyermekkorban hibás azonosulások gátolták a személyiség fejlődését. Nyitottság esetén is csak bővültek a szocializációs zavarai, mert e családokban a similis simile

gaudet elve, vagyis a hasonló a hasonlóknak örül megállapítás rossz értelemben érvényesült. A hasonló beállítottságú barátokkal, szomszédokkal való kapcsolatot nemigen építette a gyermek jellemét.

Említésre méltó, hogy a büntetést még azok is szégyellik (főleg tisztességesen élő barátaik, munkatársaik előtt, néhányan még önmaguk előtt is), akik úgymond nem első bűnelkövetők a családban. Egyesek persze furcsán fogalmazznak: sajnálom, hogy olyan hülyén csináltam a balhét, hogy ide jutottam; nincs nevelő értéke börtönbe kerülésemnek; mindenkielőfordul, hogy ide kerül... stb. Sokan nyilatkoznak úgy, hogy nem kínozza őket a bezártság, megszokták, minden büntetés letelik egyszer, sőt volt, aki azt állította, hogy időről időre visszahúzza valami. A válaszok zöme sztereotíp, nem ilyen negativisztikus. Ezeknek természetesen nem lehet örülni, mert üres frázisok, betanult szófordulatok, nincs bennük őszinte egyéni elhatározás.

Vizsgálódásom során a példakép kérdése kisebb vihart kavart. Voltak, akik a fogalmat sem ismerték, el kellett magyarázni nekik. A megkérdezettek 80%-a a szüleit említi, mert becsületesen helytálltak az életben, nem követtek el bűncselekményt. Néhányan börtönviselt apjukat, illetve anyjukat tartják modellértékűnek, mert kiszabadulván vissza tudtak illeszkedni a társadalomba, gondoskodtak családjukról. Az elítéltek 10%-a sportolót jelölt meg példaképként, néhányan pedig furfangos, vakmerő bandavezérre szavaztak. Történelmi személyiségre senki sem gondolt. Végül akadtak olyan nihilisztikus szemlélettel bíró, kiábrándult elítéltek, akiknek semmiféle példaképük nem volt, és erre nem is vágytak.

A kérdőív ugyan botcsinálta volt, engem mégis meggyőzött arról, hogy a gyermekkori szocializációs folyamatok összefüggenek a börtönbe kerüléssel. A tanulmányozott 100 elítéltnél a család szocializáló szerepe a társadalmi normákkal szemben alakult ki. Az érintett elítéltek is kaptak visszajelzést cselekedeteikre, részesültek jutalomban, volt részük büntetésben, csakhogy családjukban más minősült pozitív, illetve negatív megnyilvánulásnak, mint a társadalom egészében. A közvetlen környezet eltorzult normarendszere miatt a fogvatartottak többsége (holott visszaesőkről van szó) nem érez büntudatot azért, amiért az igazságszolgáltatás elítélte. Egy kerékpár eltulajdonítása számukra pillanatnyi, természetes szükségletük kielégítése. Késsel leszúrni valakit, aki sértegeti hozzátartozóját: kötelesség.

Az is kiviláglik a felmérésből, hogy az ember személyiségfejlődését nem anyagi lehetőségei határozzák meg elsősorban. A megkérdezettek 87%-a kifejezetten jó, illetve átlagos anyagi körülmények között nevelkedett. Csak 13% vallotta magát szegény családból származónak. Ha valaki erkölcsi normák nélkül nő fel, akkor azt felnőtt korban már pótolni nem tudja, mert deviáns személyisége nem készleten megváltozásra.

Az anyagiakkal való ellátottsághoz gyenge pedagógiai eredmények társulnak például az intézetekben. Ennek kudarcait személyesen is megtapasztaltam az alatt a 14 év alatt, amíg nevelőotthonban élő gyerekeket tanítottam. Sajnos, sok régi tanítványommal találkozom jelenlegi munkahelyemen. Mindannyian azt mondják, amikor az iskolás évekre terelődik a szó, hogy megkaptak mindent, tárgyi tudásra is szert tettek, csak épp nem volt lehetőségük kipróbálni, hogy mire képesek. Az állandó ellenőrzés és irányítás meggátolta, hogy saját belső normarendszerük legyen. „Tálcán kaptuk a tilalmakat és a lehetőségeket egyaránt” – panaszkodnak. A dicséret és az elmarasztalás sohasem volt egyénre szabott, az intézeti rend a maga csoportcentrikusságával ezt nem tette lehetővé.

Vizsgálódásom során arra a következtetésre jutottam, hogy nevelésem jelenlegi alanyai szinte törvényszerűen kerültek börtönbe. Családi környezetük irreális, – a társadalmi elvárásokkal szembehelyezkedő – szokás- és meggyőződérendszerrel alakított ki bennük. Az intézet pedig előbb védőburokként vette körül őket, utóbb meg kiszolgáltatta egy számukra ismeretlen közegnek. Ekkora eltérést nehéz tolerálni. Fokozottan fennáll a félresiklás veszélye, melyet egyedül, erkölcsi normák nélkül nemigen tudnak kivédeni. Milyen feladat hárul ránk nevelőkre? Van-e esélyünk a deviáns elítélt normarendszerén változtatni? Az egyénnel, illetve a csoportokkal próbálkozunk-e inkább?

Receptet akkor sem lehet adni, ha az elítéltek személyiségjegyei hasonlóak. Egy dolog biztos csupán, ezt a feladatot egy foglalkozással nem lehet megoldani, minimális eredményhez is foglalkozássorozat szükségeltetik. Mindenekelőtt ki kell alakítani az ember személyiségét meghatározó erkölcsi fogalmak tartalmi jegyeit, az egyéni torzulások csak ezt követően korrigálhatók. Mivel ez időigényes tevékenység, csak hosszabb (egyéves, illetve afölötti) ítélettel rendelkezők vonhatók be, tehát a büntetés időtartama az elsődleges csoportalakító tényező. A bűncselekmény jellege, az iskolázottság, az értelmi-érzelmi beállítódás szerint meglehetősen heterogén társaság jön így létre.

Ez a sokféleség lehetetlenné teszi, hogy a foglalkozássorozatot irodalmi alkotásokra építsük fel. Amennyire kedvezőek a tapasztalataim az irodalmi művek feldolgozásával kapcsolatban akkor, ha a csoport összetételét a bűncselekmény jellege határozza meg (pl. lopást elkövetők esetén sikerrel járhat Móra Ferenc: A becsei molnárok c. elbeszélésének megvitatása; azokra, akik italozással teszik tönkre családjukat, komolyan hathat Sánta Ferenc: Kicsik és nagyok c. novellája); annyira elképzelhetetlen számomra egy-egy konkrét didaktikus céllal feldolgozott novella sikere teljesen heterogén összetételű csoportnál.

Végül is olyan témákból állítottam össze a foglalkozássorozatot, amelyhez mindenki hozzá tudott szólni függetlenül életkorától, iskolázottságától, eddigi életvitelétől. Első foglalkozásomon munkában megnyilvánuló jellemvonásokról beszélgettünk. Arról tehát, hogy miért dolgozunk, hogy mi a munka szerepe az ember életében, hogy milyen célokat érdemes munka közben kitűzni. E tárgyalás kapcsán tisztáztuk a szorgalom, a lustaság; a pontosság, a pontatlanság; az aktivitás, a passzivitás; a kezdeményezőkézség, az utánzás; stb. fogalmak tartalmi jegyeit.

Hasonló módon, tehát egy irányított, ugyanakkor mégis kötetlen beszélgetés keretében dolgoztuk fel második témánkat, az ember jellemvonásait attitűdjének tükrében. Ennek során megpróbáltuk tisztázni viszonyunkat a környező világhoz, valamint az alábbi fogalompárokhoz, jelesül céltalanság–céltudatosság; kitartás hiánya–kitartás megléte; öntudatnélküliség–öntudatosság; hátralépés–előrelépés stb.

Harmadik együttlétünk témája az ember társaihoz fűződő viszonya, pontosabban jellemvonásaiból adódó kapcsolatrendszere volt. Szóba került az őszinteség, a nyíltság, az udvariasság, az önzetlenség; valamint kontrasztjuk a hazugság, zárkózottság, modortalanság, irigység stb. Ez a téma tűnt a legegyszerűbbnek, hisz feltehetően mindenkinek vannak emberi kapcsolatai. Az elítéltek körében mégis gondot okozott e fogalmak tisztázása, gyakorlati példák segítségével való illusztrálása. Hisz pl. az egyik fogvatartott állítása szerint önzetlenül cselekedett, amikor segített barátjának a bűncselekmény végrehajtásában, noha tudta, ezzel önmagát is bajba sodorhatja.

Az utolsó, egyben legnehezebb témánk az volt, miképp viszonyulhat önmagához az ember. Az egyéni boldogulás szempontjából fontos pozitív és negatív jellemvonások megfogalmazása komoly nehézségeket okozott a gyér **szókinccsel** bíró elítélteknek. Különben is alig ismerik önmagukat, nem jellemzi őket önmön cselekedeteik boncolgatása, gyakran ítélik meg önmagukat hamisan. E foglalkozáson a becsületesség—becstelenség, következetesség—következetlenség, bátorság—gyávaság stb. kérdésköröket vitattuk meg.

A legnagyobb feladat számomra az elítéltek hamis tudatának megváltoztatása. Egy fiatal elítélt fiú elmesélte, hogy ő sokgyermekes bátyja miatt ül. Az általa elkövetett bűncselekményt a bíróság előtt magára vállalta, s ezzel az érte járó szabadságvesztés letöltését is. Önfeláldozónak tartja magát, a családja, szerettei szintén annak tartják. Büntudat nélkül pedig nehéz elviselni a büntetést, nehéz alkalmazkodni a büntetésvégrehajtás rendjéhez. De mit lehet ilyenkor tenni? Ha netán elolvassa Jókai Mór A kőszívű ember fiai c. regényét, lehet, hogy még hősnek is érzi majd magát.

De sajnos nemcsak a más bűnét átvállalók tartják magukat ártatlannak. A fogvatartottak többségét hiába ítéli el a bíróság, neveltetésük, másfajta normarendszerük miatt nem tartják magukat ők sem bűnösnek. Egy hibás szocializációs folyamatot egy-két év alatt megfordítani nem könnyű. Különös tekintettel arra a nem elhanyagolható tényre, hogy ritkán működik együtt az elítélt a nevelővel. Hisz mi azoktól akarjuk eltávolítani, akikkel érzelmileg azonosul, vagy legalábbis akikkel azonosak az érdekei. Nekünk mindenesetre igyekeznünk kell bennük tudatosítani azt a tényt, hogy saját nézetrendszerükön kívül van egy mindenkire érvényes, magasabb rendű normarendszer, amelynek meg kell felelni, ha változtatni akarnak sorsukon.

Jó érzéssel olvastam a Köznevelés XLIV évfolyamának 22. számában a Gyermekvédelem és szociálpolitika című írást. Megtudtam, hogy újfajta egyesületek alakulnak pl. az Educom (nevelőszülők testülete) vagy az Otthonteremtők Egyesülete. Foglalkoznak ún. krízisotthonok létesítésével is, ahol problémás családokat helyeznének el, amíg helyre nem áll belső békéjük. Tervezik utógondozó-otthonok kialakítását is. Ha ezek a szép ötletek megvalósulnak, bizonyára kevesebb lesz a deviáns bűnöző személyiség.

Ameddig azonban nem változik a helyzet, nagy a felelősségünk. Keresnünk kell a hibás szocializációs folyamat korrigálásának lehetőségeit. Tennünk kell valamit a deviáns emberi sorsok kiigazításáért, az önsorsrontó emberek életének megmentéséért. Van erre eszközünk: a tartalmas, tudatosan szervezett beszélgetés és a pedagógiailag irányított csoportfoglalkozás. Használjuk tehát ki minél jobban!

Piskorné Olasz Anna